

Альбіна Семянчук

Магнацкія двары як цэнтры гістарыяграфіі ў Вялікім княстве Літоўскім у XVI ст.

У разглядаемай тэме прысутнічаюць некалькі падтэм, кожная з якіх мае асобны прадмет даследавання. Нас цікавіць не столькі іх паасобны аналіз, сколькі менавіта спалучэнне гэтых прадметаў, што можа даць нечаканыя даследчыя вынікі. Адпаведна ў кожнай падтэме ёсць не толькі свой прадмет, але і свая гісторыя вывучэння (агульныя крыніцы – лісты, тэстамэнты, гісторыка-літаратурныя творы і г.д.). Бібліяграфія выбранай намі праблематыкі ўяўляе неабсяжную колькасць кніжных і дакументальных пазіцый, з якіх мы закранаем далёка не ўсе.

Тэма звязана з такімі аспектамі, як:

- фармаванне і разуменне магнацкага двара ў Вялікім княстве Літоўскім;
- мецэнацтва магнатаў як крытэрыі прыналежнасці да дадзенай сацыяльнай групы;
- пазіцыя прыдворнага гістарыёграфа (каралеўскага ці магнацкага) адносна свайго дабрадзця і навуковай праўды;
- паняцце тэмогія як пабуджальны матыў стварэння гістарычных твораў.

Магнацкі двор – паняцце вельмі шырокае і разнастайнае, у сучаснай беларускай гістарыяграфіі амаль не распрацавана¹. Пэўныя ўяўленні аб магнацкіх дварах у Вялікім княстве Літоўскім і Польскім каралеўстве да-

¹ Гл. артыкулы І. Кітуркі, В. Голубева, П. Лойкі, Э. Зайкоўскага ў зборніку: *Zamek i dwór w średniowieczu od XI do XV wieku. Materiały XIX Seminarium Mediewistycznego* / Pod red. J. Wiesiołowskiego. Poznań, 2001.

юць працы польскіх гісторыкаў, прысвечаныя палітычнай і вайскавай дзейнасці асобных прадстаўнікоў знакамітых родаў – Радзівілаў², Сапегаў³, Астрожскіх⁴, Пацаў⁵ і інш. У гэтых фундаментальных манаграфіях можна знайсці пэўныя звесткі аб арганізацыі жыцця магнатаў двараў. Непасрэдна прадметам даследавання магнаткі (і каралеўскі) двор становіўся ў нешматлікіх працах польскіх гісторыкаў⁶. Аб структуры і функцыях двара піша археолаг Лешак Кайзер, які ў апошнія гады пачаў уключаць у свае археалагічныя манаграфіі пра польскія двары такія раздзелы, як «Міф двара, яго сімволіка; пісьменніцтва», «Двор польскі, яго генезіс і вобраз»⁷, разумеючы пад дваром не толькі матэрыяльную аснову, але і духоўную сутнасць.

Хаця адназначнай дэфініцыі паняцця «магнат» не існуе, але кожны разумее, што магнаткі двор у значнай ступені адрозніваўся ад звычайнага шляхецкага, бо ствараўся на ўзор і падабенства каралеўскага. Таму больш справядліва будзе прывесці скарачаную дэфініцыю двара, дадзеную Антоніем Мончакам: двор – гэта адзінства геаграфічнае, палітычнае, духоўнае, культурнае і сацыялагічнае⁸. Магнаткімі прынята называць найбольш багатыя і ўплывовыя шляхецкія роды ВКЛ. Сацыяльная праслойка магнатаў сярод шляхты вылучылася ў канцы XV – пачатку XVI ст., калі змяніліся адносіны вялікага князя літоўскага, польскага караля да ВКЛ: на першае месца ў ягелонскай дзяржаве выходзіць Польскае каралеўства, а Літва застаецца ў ценю. У гэтых умовах, як справядліва адзначыла Юра-

² Kempa T. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616), wojewoda wileński. Warszawa, 2000; Ferenc M. Mikołaj Radziwiłł Rudy (ok.1515–1584). Działalność polityczna i wojskowa. Kraków, 2008; Antoniewicz M. Protopłaści książąt Radziwiłłów. Dzieje mitu i meandry historiografii. Warszawa, 2011.

³ Czwolek A. Piórem i buławą. Działalność polityczna Lwa Sapiehy, kanclerza litewskiego, wojewody wileńskiego. Toruń, 2012.

⁴ Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok.1524/1525–1608), wojewoda kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej. Toruń, 1997; яго ж: Dzieje rodu Ostrogskich. Toruń, 2002.

⁵ Bobiatynski K. Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa. Warszawa, 2008.

⁶ Kowecka E. Dwór «najrzędniejszego w Polsce magnata». Wydanie II. Warszawa, 1993; Ferenc M. Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie. Kraków, 1998; Korolko M. Seminarium Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego. Humanisci w kancelarii królewskiej Zygmunta Augusta. Warszawa, 1991.

⁷ Kajzer L. Dwory w Polsce od średniowiecza do współczesności. Warszawa, 2010.

⁸ Mączak A. Dwór w systemach władzy i kultury europejskiej XVI i XVII wieku. Przegląd najnowszych badań // Studia nad gospodarką, społeczeństwem i rodziną w Europie późnfeudalnej / Pod red. J. Topolskiego. Lublin, 1987. S. 173.

тэ Кяўпене, усё большая ўлада канцэнтравалася ў руках паноў-рады ВКЛ⁹. Да таго ж, у пачатку XVI ст. выгаслі старыя ўплывовыя роды Давойнаў, Кежгайлаў, Манівідаў, Гаштольдаў, якія адыгрывалі найбольш значную ролю ва ўнутранай палітыцы ВКЛ. Іх месцы занялі Радзівілы, Сапегі, Хадкевічы, Глябовічы і інш.

Трэба адзначыць яшчэ некаторыя рысы, якія робяць шляхціча магнатам. Акрамя вялікіх зямельных латыфундый і маёнткаў, дзяржаўных пасадаў і блізкасці да каралеўскага двара, мелі значэнне традыцыі роду і сямейныя сувязі, а таксама асабістыя якасці, сярод якіх вылучаюцца не толькі харызма, здольнасці і амбіцыі, але і адукацыя. На пачатку эпохі гуманізму і Рэнесансу ў ВКЛ, г.зн. у пачатку – сярэдзіне XVI ст., магнаты самі імкнуцца атрымаць адукацыю, акружаюць сябе людзьмі «выкшталцонамі», якія становяцца часткай іх двара. «Асоба магната ператварыла яго двор у цэнтр прыцягнення, які даваў магчымасць зрабіць кар’еру, атрымаць адукацыю і зямельныя ўладанні»¹⁰.

Шляхцічаў з асяродка магната можна назваць яго кліентамі. Дзякуючы сваёй шматлікай кліентэле, магнаты захоўвалі дамінавальную пазіцыю ў грамадстве, а таксама стваралі нацыянальную літвінскую тоеснасць (незалежна ад свайго ўласнага літоўскага ці беларускага паходжання)¹¹.

Не ўдаючыся у дыскусію, каго лічыць магнатам, а каго не, абмяжуемся пералікам асобаў і родаў, якія фігуруюць у артыкуле – гэта Алелькавічы-Слуцкія, Хадкевічы, Глябовічы, Радзівілы, Кміты.

У часы гуманізму і Рэнесансу зараджаецца паняцце мецэнацтва, якое становіцца характэрнай рысай прыналежнасці да магнацкага саслоўя¹². «Сярэднявечны вучоны ці мастак быў чалавекам карпарацыі, а яго праца – творам, за якім ён, аўтар, мог ці нават павінен быў схавацца. Рэнесансавое мецэнацтва не было бескарыслівым актам. І не ў тым рэч, што хтосьці даваў, а хтосьці браў, бо можна было б на пасады, падарункі, пажыццёвыя наданні паглядзець як на аўтарскія ганарары. Але не за кожным прысвячэннем схавана жаданне прыбытку, і не кожная шчодрасць мецэната была разлічана на ўдзячнасць. Істотным у гэтым укладзе ёсць нешта іншае, а менавіта двухбаковае маніфэставанне індывідуальнага ўчынку. Ахвярадаўца, дбаючы пра мастака, рабіўся сутворцам і арганізатарам

⁹ Kiaupienė J. Wielkie Księstwo Litewskie i wielcy książęta litewscy w XVI wieku: refleksje nad litewskim narodem politycznym i unią lubelską // Rozkwit i upadek I Przecyzpospolitej / Pod red. R. Butterwicka. Warszawa, 2010. S. 115–116.

¹⁰ Ibid. S. 116.

¹¹ Ibid. S. 20–21.

¹² Olkiewicz J. Polscy Medyceusze. Warszawa, 1985.

культурнага жыцця (выдзелена мною – А.С.), але ўзамен чакаў увекавечання свайго імя ў літаратурным творы. Людзі Рэнесансу разумелі, што літаратура ўвекавечвае ўчынкі»¹³.

У аснове рэнесансавага ўяўлення аб дары ляжыць таксама сярэднявечны прынцып «даваць і браць узамен». У сярэднявеччы клірыкі і манахі ўзносілі малітвы за іншых людзей і атрымлівалі за гэта ад іх дары ў выглядзе ваеннай абароны, з аднаго боку, і матэрыяльнага забеспячэння свайго існавання – з іншага¹⁴. У эпоху Рэнесансу дзеячы культуры ўвекавечвалі памяць сваіх мецэнатаў і атрымлівалі ад іх дары. О. Г. Эксле пісаў пра літургічнае памінавенне сябраў суполкі і стварэнне мемарыяльнай традыцыі ў сярэднявеччы: «Памяць ... фармуе супольнасць, тэмогія стварае грамадства, з'яўляецца яго канстытууючым элементам»¹⁵. Па сутнасці мы бачым, што дзейнасць мастакоў ці гісторыкаў пры двары мецэната мае ў аснове тое ж самае увекавечанне памяці пра яго і ягоных продкаў, што і ў сярэднявеччы.

Трэба таксама адзначыць, што ў гэты перыяд гістарычныя творы ўяўлялі з сябе літаратурны гатунак, а гісторыкі былі, па словах Генрыха Барыча, «пісьменнікамі з-пад знаку Кліа».

Пад пасадай прыдворнага гістарыёграфа таксама разумелася служэнне каралю або магнату за грошы ці іншыя карысці¹⁶. Часцей за ўсё функцыі гістарыёграфа выконвалі каралеўскія сакратары. Першым прыдворным каралеўскім гісторыкам быў Бярнард Вапоўскі (каля 1450 – 1535 гг.)¹⁷. Сярод сакратароў Жыгімонта Аўгуста мы сустракаем імёны выдатных «пісьменнікаў з-пад знаку Кліа» – Цыпрыяна Базыліка (каля 1535 – пасля 1591 гг.), Ёста Людвіка Дэцыя (каля 1520 – 1567 гг.), Лукаша Гурніцкага (1527–1603 гг.), Станіслава Гурскага (каля 1497 – 1572 гг.), Яна Гербурта (пасля 1524 – 1577 гг.), Станіслава Гозія (1504–1579 гг.), Яна Каханоўскага (каля 1530 – 1584 гг.), Марціна Кромэра (1512–1589 гг.), Анджэя Фрыча

¹³ Ziomek J. Renesans. Warszawa, 2002. S. 76.

¹⁴ Эксле О. Г. Действительность и знание: очерки социальной истории Средневековья. М., 2007. С. 266.

¹⁵ Тамсама. С. 257.

¹⁶ Усе сакратары Жыгімонта Аўгуста атрымлівалі значныя свецкія і духоўныя пасады. Напрыклад, Валяр'ян Пратасевіч (каля 1505 – 1579 гг.) стаў віленскім біскупам. Многія сакратары паходзілі з мяшчанства, але кароль надаваў ім шляхецкія годнасці: Мацей Струбіч быў набілітаваны ў 1563 г., Аўгустын Ратундус – у 1569 г. Стэфан Баторы ў 1585 г. надаў свайму сакратару Р. Гейдэнштэйну шляхецкую годнасць (гл. Polski Słownik Biograficzny).

¹⁷ Barycz H. Szlakami dziejopisarstwa staropolskiego. Studia nad historiografią w. XVI–XVIII. Wrocław etc., 1981. S. 35–39.

Маджэўскага (1503–1572 гг.), Аўгустына Ратундуса (каля 1520 – 1582 гг.), Яна Дымітра Салікоўскага (1539–1603 гг.), Мацея Струбіча (? – да 1604 гг.)¹⁸. Лукаш Падоскі (1526–1584 гг.) з 1551 г. быў сакратаром Мікалая Радзівіла Чорнага, а з 1554 г. стаў сакратаром Жыгімонта Аўгуста. Андрэй Валян (каля 1530 – 1610 гг.) быў сакратаром Мікалая Радзівіла Рудога, але пазней стаў каралеўскім сакратаром. Як і многія іншыя каралеўскія сакратары, Л. Падоскі і А. Валян мелі выдатныя здольнасці, таму ім давяралі складаныя дыпламатычныя даручэнні і іншыя адказныя функцыі¹⁹.

Найбольш яскравага развіцця афіцыйная гістарыяграфія дасягнула ў часы Стэфана Баторыя, калі мы заўважаем прысутнасць пры двары гісторыкаў Яна Міхала (Gianmichele) Брута (1515–1592 гг.) і Рэйнольда Гейдэнштэйна (каля 1553 – 1620 гг.), якія таксама за сваю службу атрымлівалі грошы і пасады²⁰. Прычым усе яны маглі выконваць не толькі функцыі гісторыка, але і іншыя інтэлектуальныя даручэнні, як гэта было прынята ў вялікіх князёў літоўскіх і польскіх каралёў і раней²¹. Прыдворныя гістарыёграфы суправаджалі манарха ў яго падарожжах, вайсковых паходах, важных дзяржаўных мерапрыемствах, жылі пры каралі на Вавэлі, у Вільні і Гародні, пастаянна ўзнагароджваліся ім. Дзеля перапісвання сваіх твораў яны мелі ўласных сакратароў²².

Лёсы Ф. Калімаха, Я. М. Брута і другіх іншаземцаў – гэта прыклад таго, як у эпоху Рэнесансу рабілі прыдворную кар’еру ў Польшчы і ВКЛ гуманісты з Заходняй Еўропы. Філіп Калімах паходзіў з немажливой купецкай сям’і, а венецыянец Ян Міхал Брута ўвогуле быў бяздомным валацугам, фармальна кальвіністам, але па сутнасці гуманістычным вальнадумцам²³. Аднак абодва яны былі высокаадукаванымі інтэлектуаламі, знаёмымі з самымі перадавымі ідэямі еўрапейскай гуманістыкі. Такіх авантурыстаў на апошніх этапах Рэнесансу было шмат з-за «перавытворчасці» інтэлектуальных кадраў еўрапейскімі ўніверсітэтамі, а таксама з-за пераследу прыхільнікаў Рэфармацыі ў Еўропе.

¹⁸ Korolko M. Seminarium Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego. Humanieści w kancelarii królewskiej Zygmunta Augusta. Warszawa, 1991. S. 191–242.

¹⁹ Ibid. S. 228, 238–239.

²⁰ Брута меў спачатку 450 талераў у год, потым – 550 талераў, а з 1 красавіка 1581 г. – 841 злотых (Barycz H. Szlakami dziejopisarstwa... S. 46).

²¹ Ян Длугаш (1415–1480 гг.) і Філіп Буанакорсі (Калімах) (1437–1496 гг.) фармальна не былі прыдворнымі гістарыёграфамі, тым не менш былі заангажаваны ў дворскай службе, у прыватнасці займаліся навучаннем і выхаваннем сыноў Казіміра Ягелончыка (Длугаш – з 1467 г., а Калімах – з 1472 г.).

²² Barycz H. Szlakami dziejopisarstwa... S. 47.

²³ Ibidem.

Аднак вернемся да магнацкіх двароў і дзейнасці гісторыкаў на іх. На думку польскіх даследчыкаў, першым гуманістычным асяродкам, дзе збіраліся адукаваныя гуманісты, быў створаны ў Дунаеве пад Львовам двор арцыбіскупа львоўскага Гжэгажа з Санока (1406–1477 гг.)²⁴, якога абессмяроціў Філіп Буанакорсі Калімах у творы «Vita et mores Gregorii Saposei» (Кракаў, 1477). Як лічыў Ж. Ле Гоф, у Еўропе «асяродкамі гуманістаў часцей былі княскія і біскупскія двары», а потым ужо ўніверсітэты, якія з'яўляліся спараджэннем сярэднявечча²⁵. Гэты фактар аблягчаў пранікненне гуманістычных ідэй на тэрыторыю Польшчы і Літвы, дзе адзіны ўніверсітэт – у Кракаве – не стаў цэнтрам перадавых ідэй, а паступова ператвараўся ў кансерватыўны асяродак кракаўскага клеру, які ваража ставіўся да ўсяго новага і перадавага²⁶. Таму магнацкія двары ў ВКЛ мелі ўсе шанцы пераняць новыя ўзоры культурнага і інтэлектуальнага жыцця непасрэдна з Еўропы, куды ездзілі багатыя шляхцічы ў пошуках адукацыі, «аглады» і пашырэння даляглядаў²⁷. Палякі з Кароны таксама мелі ў Літве больш шанцаў для сваёй кар'еры.

Гэта даволі парадаксальная з сучаснага пункту гледжання сітуацыя: творчыя сілы з'язджаюць не з правінцыі (якой магло ўспрымацца ВКЛ) у цэнтры развіцця культуры – Польшчу і Еўропу, – а наадварот. З палітычнага гледзішча, магчыма, гэта было вынікам паглыблення дэцэнтралізацыі ў Рэчы Паспалітай, перамогай перыферыі над цэнтрам²⁸. А з гледзішча сацыяльнага і культурнага развіцця такая сітуацыя тлумачыцца зноў жа, па-першае, мецэнацкай дзейнасцю магнатаў, у выніку чаго мы назіраем, як на землі ВКЛ імкнуцца інтэлектуалы з Еўропы – італьянцы Ф. Буанакорсі (Калімах), іспанцы С. Гозій, П. Раізій, немец Я. Мылій, француз П. Ста-

²⁴ Дарэчы, пасля яго смерці на пасаду архібіскупа львоўскага быў прызначаны Ян Длугаш, які, на жаль, не паспеў яе заняць з прычыны смерці.

²⁵ Le Goff J. *Inteligencja w wiekach średnich*. Warszawa, 1966. S. 219–220.

²⁶ Гл.: Stopka K., Banach A. K., Dybiec J. *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków, 2000. S. 24. «Трэба памятаць аб існуючым тады яўным дуалізме між гуманістычным дваром і баронячым традыцыі ўніверсітэтам» (Krzywoszyński P. Stanisław Orzechowski – ideolog demokracji szlacheckiej. Poznań, 2010. S. 16).

²⁷ Chachaj M. *Zagraniczna edukacja Radziwiłłów od początku XVI do połowy XVII wieku*. Lublin, 1995; Żołędz-Strzelczyk D. *Peregrinatio academica. Studia modziezy polskiej z Korony i Litwy na adademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*. Poznań, 1996; Pietrzyk Z. *W kręgu Strasburga. Z peregrynacji młodzieży z Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w latach 1538–1621*. Kraków, 1997.

²⁸ Mączak A. *Rządzący i rządzeni. Władza i społeczeństwo w Europie wczesnonowożytnej*. Warszawa, 1986. S. 134–140.

торыюс, шматлікія палякі. Па-другое, унікальнасць гэтай сітуацыі палягала на традыцыях талерантнасці, якія існавалі ў ВКЛ у XVI ст., дзякуючы чаму тут было значна больш свабоды ў пытаннях веравызнання, чым у іншых краінах Еўропы, нават у Польшчы. Рэфармацыйныя ідэі прыйшліся даспадобы менавіта магнатам, што прывяло на іх двары шматлікіх прыхільнікаў Жана Кальвіна, Марціна Лютэра, Соцына і іншых еўрапейскіх рэфарматараў. Абодва гэтыя чыннікі, дарэчы, дазволілі ВКЛ зрабіць моцны прарыв у грамадска-палітычным і культурным развіцці ў XVI ст. (кнігадрукаванне, Статуты 1529, 1566, 1588 гг. і г.д.).

Аднак, як было сказана вышэй, нас цікавіць у першую чаргу пытанне, як пры магнацкім двары зараджаліся цэнтры гістарыяграфіі. Тут можна адзначыць, што ў часы Рэнэсансу адрадзілася антычнае ўяўленне, паводле якога гісторыя ўяўляла з сябе адну з галінаў «вызволёных мастацтваў», а муза Клія ўзначальвала шэраг з 9 музаў. Адразу за ёй ішла Каліопэ – апякунка эпіка-гераічнай паэзіі²⁹. Мацей Стрыйкоўскі пісаў аб сабе: «Calliopea mię też za sługę przyznała»³⁰. У адпаведнасці з рэнэсансавымі ідэямі на магнацкіх дварах знаходзяць цёплы прыём прадстаўнікі ўсіх галінаў «прыгожых мастацтваў», у тым ліку і «прыгожага пісьменства», пісьменнікі з-пад знаку Клія.

Магнацкі двор перамышльскага старасты, а пазней кароннага маршалка Пятра Кміты³¹ ў Перамышлі быў адным з найбольш вядомых, дзе рабілі першыя крокі ў самастойным жыцці і творчасці знакамітыя польскія пісьменнікі і гісторыкі Марцін Бельскі (1495–1575 гг.) і Станіслаў Ажахоўскі (1513–1566 гг.). У «Хроніцы ўсяго свету» (Кракаў, 1551, 1554, 1564) Бельскі называе Кміту «сваім панам». Мацей Стрыйкоўскі таксама называў Ю. Алелькавіча-Слуцкага «сваім панам», а сябе – слугою³², што дазваляе меркаваць, што паміж імі існавалі адносіны тыпу «мецэнат – кліент». Даследчык творчасці М. Бельскага І. Хшаноўскі не ведае, як і калі Бельскі трапіў на двор Пятра Кміты, аднак у далейшым гісторык быў

²⁹ Barycz H. Szlakami dziejopisarstwa staropolskiego... S. 5.

³⁰ Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi. T. I. Warszawa, 1846. S. XIV.

³¹ Поўны цёзка Пятра Кміты (? – паміж 1629 і 1632 г.), друкара з Любчы. З шляхецкага роду Кмітаў паходзіў знакаміты Філон Кміта-Чарнабыльскі (каля 1530–1587 гг.).

³² Strykowski M. O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia. Opracowała Julia Radziszewska. Warszawa, 1978. S. 33.

вельмі ўдзячны сваёй прыдворнай службе за атрыманыя веды і вопыт³³. Прыклад П. Кміты паказвае, што схільнымі да мецэнацтва былі тыя магнаты, якія самі былі адукаванымі і здольнымі людзьмі. Жыгімонт Аўгуст і Стэфан Баторый, як вядома, таксама былі аматарамі навук і мастацтваў, таму любілі акружаць сябе інтэлектуаламі.

Пётр Кміта, па словах яго біёграфа Станіслава Гурскага, меў вялікую бібліятэку, адну з найлепшых прыватных бібліятэк у тагачасным Польшкім каралеўстве³⁴. Вядома, напрыклад, што з архіва кракаўскай капітулы ён пазычыў аўтограф «Рочнікаў» Яна Длугаша, каб зрабіць копію. Былі ў яго таксама працы Эразма Ратэрдамскага, якога шанавалі ўсе гуманісты. Сам П. Кміта заснаваў пры сваім двары школу для моладзі, якой кіраваў Марцін з Апочна. Ён не шкадаваў грошаў, дасылаючы па навуку ў Еўропу здольных маладых людзей (К. Яніцкага, Ш. Марыцкага).

П. Кміта быў адным з першых у Польшчы мецэнатаў эпохі Адраджэння. Акрамя Марціна Бельскага, на двары Пятра Кміты бавілі час Марцін Кравіцкі, Якуб Пшылускі, Клеменс Яніцкі, Шыман Марыцкі, Станіслаў Ажахоўскі. Бывалі тут Мікалай Рэй, Марцін Кромэр, Пётр Раізі і многія іншыя³⁵. Відавочна, гісторыкі імкнуліся спыніцца «на пастой» у тых магнатаў, якія мелі добрую бібліятэку і архіў, а таксама цікавае асяроддзе для інтэлектуальных размоў. Дарэчы, па словах знакамітага гісторыка, сакратара каралевы Боны і Жыгімонта Аўгуста, Станіслава Гурскага (каля 1497 – 1572 гг.) (ён збіраў дакументы для біскупа Пятра Таміцкага – «Acta Tomicihana»), каралеўскія сакратары на італьянскі ўзор аб'ядноўваліся ў літаратурныя брацтвы, закладалі прыватныя клубы, ладзілі сяброўскія бяседы³⁶.

Тое, што было характэрна для магнацкіх двароў у Польшкім каралеўстве, становілася модным і на літоўскіх дварах, калі можна назваць модай ідэі Рэнесансу, гуманізму і Рэфармацыі. Нічога дзіўнага, што першымі адчулі новыя павевы часу прадстаўнікі роду Радзівілаў. Двор Мікалая Радзівіла Чорнага ў Берасці ў сярэдзіне XVI ст. стаў магутным асяродкам рэфармацыйнай думкі, куды сцякаліся гуманісты не толькі з Польшчы, але і ў іншых краінах Еўропы. Генрык Люлевіч лічыць, што культурай, мастацтвам і пісьменнікамі Мікалай Радзівіл Чорны зацікавіўся пры двары Жыгімонта Аўгуста, а непасрэдныя і частыя кантакты з Каронай надалі яго мецэнацтву

³³ Chrzanowski J. Marcin Bielski, studium historyczno-literackie. Wyd. II. Lwów – Warszawa, 1926. S. 6–11.

³⁴ Ibid. S. 8.

³⁵ Ibid. S. 6–11.

³⁶ Korolko M. Seminarium Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego. S. 26.

выразны адбітак рэцэпцыі польскай культуры³⁷. Гэтаму ў пэўнай ступені запярэчыла Ю. Кяўпене, прыводзячы як контраргумент дрэннае валоданне Радзівіламі і Сапегамі польскай мовай³⁸. З яе меркаваннем можна часткова пагадзіцца, бо магнаты пераймалі ўзоры не столькі польскай культуры, колькі еўрапейскай. Аднак факт, што кнігі ў берасцейскай друкарні, у тым ліку знакамітая Біблія 1563 г., выходзілі па-польску, застаецца фактам. Мікалай Радзівіл Чорны сабраў пад сваім гасцінным дахам такіх вядомых і выдатных вучоных мужоў, як Сымон Будны, Марцін Чаховіч, Тамаш Фальконіус (каментатар Евангелля і Дзеянняў Апосталаў), Лаўрэнці Крышкоўскі (перакладчык і каментатар твораў Юстына)³⁹. У 1553–1554 гг. у Берасці існавала друкарня, якую ўзначальваў вучань Эразма Ратэрдамскага Бярнард Ваявудка, а праз чатыры гады – друкарня Станіслава Мурмеліўса і Цыпрыяна Базіліка⁴⁰.

Дарэчы, стварэнне друкарні для пашырэння прапаганды рэфармацыйных ідэй было новай з'явай у мецэнацкай дзейнасці Радзівілаў. Важна падкрэсліць, што рэляцыі «мецэнат – кліент» у адносінах паміж Мікалаем Радзівілам Чорным і інтэлектуаламі з берасцейскага гуртка не мелі прымусовага характару з боку магната. Прынамсі, мы не бачым адкрытага ўсхвалення асобы мецэната з боку яго кліентаў. Усіх гэтых кальвіністаў, відавочна, аб'ядноўвалі глабальныя ідэі Рэфармацыі і іх паспяховая рэалізацыя.

Пасля смерці Радзівіла Чорнага апеку над кальвіністамі пераняў ягоны стрыечны брат Мікалай Руды. Сакратаром у яго быў Андрэй Валян, сярод акружэння можна назваць Яна Радвана (?–1591 гг.), Мацея Стрыйкоўскага (1547 – каля 1593 гг.) і інш. Яго сын Крыштаф Пярун (1547–1603 гг.) апекаваўся Андрэям Рымшам, Гальяшам Пельгрымоўскім, Францішкам Градоўскім і інш.

Прыблізна ў гэты перыяд у творчасці пісьменнікаў з асяроддзя Радзівілаў біржанскай лініі з'яўляюцца выразныя рысы сервільнасці. Побач з гістарычнымі творамі з-пад пера Ф. Градоўскага, А. Рымшы, Я. Радвана выходзяць панегірычныя творы. Больш відавочным становіцца за-

³⁷ Lulewicz H. Radziwiłł Mikołaj zwany Czarnym // Polski Słownik Biograficzny. T. 30/2. Z. 125. Warszawa, 1987. S. 344.

³⁸ Kiaupienė J. Wielkie Księstwo Litewskie i wielcy książęta litewscy w XVI wieku... S. 117, 122 (спасылкі 7 і 8).

³⁹ Jarczykowa M. Książka i literatura w kręgu Radziwiłłów birżańskich w pierwszej połowie XVII wieku. Katowice, 1995. S. 10.

⁴⁰ Кавалёў С. В. Гераіка-эпічная паэзія Беларусі і Літвы канца XVI ст. Мінск, 1993.

казны характар твораў іншых прыдворных пісьменнікаў Радзівілаў – Саламона Рысінскага, Гальяша Пельгрымоўскага, Яна Казакевіча. Паэмы «Апісанне маскоўскага паходу князя Крыштафа Радзівіла» (Вільня, 1582) Ф. Градоўскага, «Дзесяцігадовая аповесць ваенных спраў князя Крыштафа Радзівіла» (Вільня, 1585) А. Рымшы, «Радзівіліада... альбо пра жыццё і справы... князя Мікалая Радзівіла» (Вільня, 1588) Я. Радвана літаратуразнаўцы аб'ядноўваюць ў т.зв. «радзівілаўскі цыкл»⁴¹. Польскія і беларускія даследчыкі дастаткова ўвагі прысвяцілі мецэнацкай дзейнасці Радзівілаў нясвіжскай і біржанскай ліній⁴², таму спынімся на дзейнасці іншых гісторыкаў пры дварах іншых мецэнатаў, на «меморія» іншых арыстакратычных сем'яў і родаў.

Наш знакаміты гісторык Мацей Стрыйкоўскі прыехаў у Літву ў 17-гадовым узросце ў 1564 г. і адразу трапіў у вір вайсковых падзей Інфлянцкай вайны. Уласна кажучы, вайсковая служба і была прычынай яго прыезду ў гэты далёкі ад яго роднай Вялікапольшчы край⁴³. Далей, як вядома, яго жыццёвы шлях памяняўся кардынальна: вайсковае ўбранне ён змяніў на сутану каталіцкага святара. Пасля перамяр'я 1570 г. ён мусіў задумацца аб сваім далейшым лёсе; магчыма, збіраўся звязаць яго з палітычнай альбо дыпламатычнай дзейнасцю. У 1574–1575 гг. ён падарожнічаў у Турцыю з пасольствам Анджэя Тараноўскага, пасля чаго вяртаецца на Літву. Тут ён сустракае прыхільны прыём у Аляксандра Хадкевіча ў Гарадку і Хорашчы пад Беластокам. На жаль, там здарылася вялікая непрыемнасць: загінулі рукапісы ўжо напісанага твору, выдадзеныя пазней пад імем яго начальніка ў віцебскім гарнізоне – Аляксандра Гваньіні.

Знакаміты род Хадкевічаў вызначаўся многімі прыкметамі магнацкага роду – знатнасцю паходжання, багаццямі, палітычнай уплывовасцю, шматграннай дабрачыннасцю. Настаўнікам і выхавацелем Аляксандра Хадкевіча і яго брата Андрэя быў нямецкі паэт-гуманіст Ян Мылій (?–1575 гг.), аўтар шматлікіх панегірыкаў і вершаў пра Інфлянцкую вайну «Перамога над Маскавітамі, здабытая вяльможным панам Рыгорам Хадкевічам» («Viktoria de Moschis reportata per magnificum dominum Gregorium Chodkievitiū», Вена, 1564). У гэтых вершах услаўляюцца вайсковыя подзвігі самога гетмана польнага літоўскага, ягоных братоў –

⁴¹ Тамсама. С. 40–71.

⁴² Гл.: Sajkowski A. Od Sierotki do Rybieńki. W kręgu radziwiłłowskiego mecenatu. Poznań, 1965; Кавалёў С. В. Шматмоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага эпохі Рэнэсансу: манаграфія. Мінск, 2010; Jarczykowa M. Książka i literatura...

⁴³ Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi. T. I. Warszawa, 1846. S. XXXVII.

Юрыя і Яна, зяця – Філона Кміты-Чарнабыльскага, а таксама некаторых іхніх паплечнікаў (напрыклад, Рамана Сангушкі, якім захапляўся і П. Раізіў)⁴⁴.

Тое, што ад А. Хадкевіча Стрыйкоўскі атрымаў «два летапісы» і «Хроніку Прускай зямлі» Пятра Дусбурга⁴⁵, дазваляе меркаваць, што на яго двары гісторык сустрэў прыхільны прыём і затрымаўся на пэўны час. Стрыйкоўскаму належыць таксама аўтарства «Надпісу на гробе Рыгора Хадкевіча». Імя гарадзенскага старасты Аляксандра Хадкевіча гісторык увекавечыў у дэдыкацыі да ранейшага свайго твору, выдадзенага ў Кракаве ў 1574 г. «Праслаўнага ўезду да Кракава і памяці годнай каранаванай Генрыха Валезія, княжаці з Андэгавы, з ласкі божай караля польскага, вялікага князя літоўскага, etc.». Аляксандр Хадкевіч памёр 21 чэрвеня 1578 г.⁴⁶, але Стрыйкоўскі яшчэ да гэтага моманту знайшоў новае месца для спакойнай творчай працы – на двары князеў Слуцкіх.

Пра родавую і гістарычную памяць князеў Алелькавічаў-Слуцкіх нядаўна напісала Анастасія Скеп'ян, пазбавіўшы нас неабходнасці звяртацца да першакрыніц генеалагічнага характару. У той жа час дзейнасці пры двары Алелькавічаў Мацея Стрыйкоўскага, які прычыніўся да ўвекавечання гэтага роду ў аналах ВКЛ, у яе артыкуле прысвечаны толькі адзін абзац⁴⁷.

Як трапіў на двор Алелькавічаў малады храніст, можна толькі здагадацца. Троцкі кашталян Юры Хадкевіч, стрый гарадзенскага старасты Аляксандра Хадкевіча, быў жанаты з Зоф'яй, дачкой Юрыя Сямёнавіча Алелькавіча і Алены Радзівіл, сястрой Юрыя Юр'евіча Алелькавіча⁴⁸. Магчыма, сямейныя сувязі паслужылі прычынай змены мецэнатаў. Рукапіс ранняга неапублікаванага твора Мацея Стрыйкоўскага «Аб пачатках ... літоўскага народу» належаў князю Юрыю Юр'евічу Алелькавічу і мог пасля яго смерці ў 1578 г. перайсці праз удаву Катажыну з Тэнчыньскіх ва ўласнасць Крыштафа Мікалая Радзівіла Пяруна (шлюб іх адбыўся ў 1581 г.). Пасля таго, як памерлі ўсе Алелькавічы, іх фартуна пасля шлюба апошняй у родзе Зоф'і з Янушам Радзівілам перайшла да мужа (шлюб адбыўся 1

⁴⁴ Кавалёў С. В. Шматмоўная паэзія ... С. 108.

⁴⁵ Strykowski M. Kronika polska... Т. I. S. 253.

⁴⁶ Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. Т. II. Województwo Trockie XIV–XVIII wiek. Warszawa, 2009. S. 337.

⁴⁷ Скеп'ян А. Родовая і гістарычная памяць у роду князей Олельковичей-Слуцких // Генеалогія. Зборка навуковых прац. Київ, 2013. С. 239–254.

⁴⁸ Wojtkowiak Z. Maciej Strykowski – dziejopis Wielkiego Księstwa Litewskiego. Kalendarium życia. Poznań, 1991. S. 81.

кастрычніка 1600 г. у Берасці). У гэтай сітуацыі зборы князеў Алелькавічаў Слуцкіх трапілі каля 1600 г. у рукі Януша Радзівіла альбо яго бацькі Крыштафа Перуна. Як яны перайшлі ў рукі нясвіжскіх Радзівілаў, не зусім зразумела⁴⁹.

Дарэчы, даследчыкі не адразу вызначылі, хто сярод шматлікіх прыхільнікаў гістарычнага таленту Стрыйкоўскага, якім ён прысвячаў асобныя раздзелы і кнігі сваіх твораў, былі яго хлебадаўцамі і «фундатарамі», у каго пры двары ён жыў і працаваў, а ў каго бываў толькі спарадычна. Паасобныя кавалкі «Хронікі» былі адрасаваныя 32 асобам шляхецкага і магнацкага паходжання. Напэўна, з імі гісторыка звязвалі больш ці менш блізкія асабістыя сувязі, але сярод іх няма непасрэдных мецэнатаў Стрыйкоўскага, чыёй гасціннасцю ён карыстаўся даволі працяглы час. Галоўны твор Стрыйкоўскага – друкаваная «Хроніка» 1582 г. – цалкам прысвечана польскаму каралю і вялікаму князю літоўскаму Стэфану Баторыю, віленскаму біскупу Юрыю Радзівілу і ўсім тром братам Алелькавічам – Юрыю, Сямёну і Аляксандру. Неапублікаваны пры жыцці твор «Аб пачатках ... літоўскага народу» быў прысвечаны «яснаасвечанаму і вяльможнаму пану Юрыю Алелькавічу, з ласкі Божай Слуцкаму з вялікіх князеў літоўскіх і кіеўскіх, князю etc., пану свайму міласціваму». Пры гэтым было істотна дададзена: «Maciej Strykowski służby życzliwe zaleca» (О początkach, s. 33). Прааналізаваўшы аўтабіяграфічныя звесткі самога Стрыйкоўскага, сапраўды можна заўважыць, што Алелькавічы для яго былі дабрадзеямі-мецэнатамі. Пры ўсім тым, як адзначаў Ю. Бардах, уплывы гэтых мецэнатаў-хлебадаўцаў на Стрыйкоўскага і яго гістарыяграфічную пазіцыю не былі адназначнымі і абсалютнымі⁵⁰.

Імя Алелькавічаў-Слуцкіх упершыню трапляецца ў «Хроніцы» Стрыйкоўскага ў сувязі з забойствам Жыгімонта Кейстутавіча ў 1440 г. Гісторык адзначае «тыранства Жыгімонтава»: «Таго ж часу паймаў на Копылі князя Алелька Уладзіміравіча Альгердавіча, сыноўца свайго, з жонкай княгіняй і з сынамі Сімяёнам і Міхайлам, а ўзяўшы Капыль замак і ўсяго Слуцкага княства воласці, ураднікамі сваімі, якіх з машталераў і халопаў сам прызначыў, асадзіўшы, пасадзіў у вязьніцу ў Кернаве князя Алелька, а жонку яго княжну і двух сыноў, Сімяёна і Міхайла да ўцяны ў

⁴⁹ Antoniewicz M. Protopłaści książąt Radziwiłłów. Dzieje mitu i meandry historiografii. Warszawa, 2011. S. 237.

⁵⁰ Bardach J. Maciej Strykowski i jego twórczość w świetle najnowszych badań // Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Warszawa, 1970. S. 68–70.

вязніцу таксама саслаў...»⁵¹.

Славуты род Алелькавічаў, які пачаўся ад Аляксандра (Алелька) Уладзіміравіча, сына Альгерда, звязаны з сумнымі і таямнічымі старонкамі гісторыі ВКЛ XV–XVI стст. Ніхто з прадстаўнікоў старажытнага княскага роду не дасягнуў вышынь у кар’еры, чаму прычынай была не столькі прыхільнасць да праваслаўя (Аляксандр Уладзіміравіч у 1452 г. упасажыў касцёл св. Яна Хрысціцеля і св. Мікалая ў Слуцку⁵², плябан слуцкі Мацей скардзіўся вялікаму князю Аляксандру, што жонка князя Міхайла з сынам Сімяёнам «робіць крыўды касцёлу св. Яна»⁵³), колькі сумнавядомая змова супраць Казіміра Ягайлавіча, у выніку чаго князь Міхаіл Аляксандравіч быў чацьвертаваны і пахаваны ў крыпце Успенскага сабору Кіева-Пячэрскай Лаўры⁵⁴.

Трэба падкрэсліць, што дадзенага сюжэту мы не знойдзем у М. Стрыйкоўскага. Адзначаючы несправядлівасць Жыгімонта Кейстутавіча адносна Аляксандра Уладзіміравіча, гісторык не палічыў патрэбным нават узгадаць на старонках сваёй «Хронікі» такіх важных падзей, як спроба дзяржаўнага пераварота, дзе яго сын адыграў галоўную ролю. Больш таго, гісторык піша: «А гэты год (незразумела, 1480 ці 1481 г. – А.С.) і некалькі іншых, як Кромэр і летапісы ... сведчаць, кароль Казімір з каралевай і сынамі, ужо будучы старога ўзросту, у Літве на ловах ... правалі, і ніякая падзея, годная ўвагі, у гэты час не здарылася ў Польшчы і Літве, паколькі быў спакой з усіх бакоў...»⁵⁵. Відавочна, што Стрыйкоўскі пайшоў на гэты падман свядома, магчыма, нават па просьбе нашчадкаў, тым самым не толькі змяняючы родавую памяць Алелькавічаў-Слуцкіх, але спадзяючыся трансфармаваць культурную памяць цэлага народа.

Згаслы ў канцы XVI ст. род Алелькавічаў-Слуцкіх адпавядае такім крытэрыям прыналежнасці да магнацкага роду, як арыстакратызм, слава і ўлада⁵⁶. Традыцыі гэтага княжацкага роду былі настолькі трывалыя, што з імі за гонар лічылі парадніца нават Радзівілы. Іх лад жыцця цалкам адпавядаў тагачасным уяўленням аб магнацкім двары: прадстаўнікі роду падарожнічалі па Еўропе, атрымлівалі добрую адукацыю, займаліся

⁵¹ Strykowski M. Kronika polska... Т. II. S. 202.

⁵² Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej. Tom I. Z. 1–3. Kraków, 1932. № 214. S. 202.

⁵³ Ibid. S. 481.

⁵⁴ Скепьян А. Родовая и историческая память... С. 250.

⁵⁵ Strykowski M. Kronika polska... Т. II. S. 285.

⁵⁶ Эксле О. Г. Действительность и знание... С. 271–272.

мецэнацкай дзейнасцю⁵⁷. Праўда, ў XVI ст. прадстаўнікі роду не займалі высокіх дзяржаўных пасадаў⁵⁸. На нашу думку, гэтую несправядлівасць і павінен быў выправіць Мацей Стрыйкоўскі сваімі творамі, прысвечанымі знакамітаму роду. Як адзначалі О. Г. Эксле і Я. Асман, «*memoia*» была звязана з уладай і панаваннем: наяўнасць доўгага шэрагу пакаленняў знатнага роду ... сведчыць аб яго ... узростаючай здольнасці да ўлады. «*Memoia*» непасрэдна легітымую ўладу, паколькі «*улада патрабуе паходжання*»⁵⁹. Апошнія прадстаўнікі роду Алелькавічаў (зразумела, не ведаючы, што яны апошнія) хацелі вярнуцца ў вышэйшыя структуры ўлады з дапамогай наратыўных доказаў значнасці свайго роду.

З родам Алелькавічаў-Слуцкіх звязаны яшчэ адзін рэнесансавы гістарыёграф – Ян Ласіцкі (1533 г. – пачатак XVII ст.). Ён быў, бадай, самым знакамітым прадстаўніком культуры Польшчы і Літвы на Захадзе, дзякуючы сваім шырокім кантактам з інтэлектуальнымі асяродкамі розных краін. Як адзначаў Генрык Барыч, у яго творчай спадчыне «знаходзяцца зародкі новых канцэпцый і галін пазнання»⁶⁰. У той жа час ён быў мала вядомы сярод сучаснікаў і нашчадкаў ва ўласнай краіне, не займаў высокай сацыяльнай пазіцыі, не меў папулярнасці як пісьменнік, амаль усё жыццё вымушаны быў заставацца гувернёрам спачатку на дварах не вельмі заможнай шляхты, а пад канец жыцця – магнатаў. Г. Барыч лічыў, што Ян Ласіцкі паходзіў з Мазовіі (Ласіце, Ласечнікі).⁶¹ Як і ў выпадку з Францішкам Скарынам, найлепей удакументаваным перыядам жыцця Ласіцкага з’яўляецца яго 25-гадовы (1556–1581 гг.) побыт на Захадзе.

Я. Ласіцкі меў адну вельмі важную для гісторыка здольнасць – знаходзіцца ў патрэбны час у патрэбным месцы. Мусіць, адзіны з жыхароў нашай часткі Еўропы ён быў сведкам ночы св. Барталамея ў Парыжы ў 1572 г. Яго, кальвініста, уратаваў крыж на шапцы. Ён быў таксама сведкам смерці Жана Кальвіна, аб чым любіў успамінаць у таварыстве сяброў-адзінаверцаў.

У езуіцкім універсітэце ў Інгальштадце ў 1581 г. Ян Ласіцкі быў звязаны з групай студэнтаў, якая суправаджала князя Аляксандра Алелькавіча-

⁵⁷ Pietrzyk Z. W kręgu Strasburga...S. 135–136.

⁵⁸ Скепьян А. Родовая и историческая пам’ять... С. 244.

⁵⁹ Эксле О. Г. Действительность и знание... С. 273.

⁶⁰ Barycz H. Jan Łasicki. Studium z dziejów polskiej kultury naukowej XVI wieku. Monografie z dziejów nauki i techniki. Tom XC. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk. Ossolineum, 1973. S. 5.

⁶¹ Ibid. S. 9.

Слуцкага⁶². Раней, у 1579 г., Ласіцкі знаходзіўся ў Страсбургу з Анджэем і Якубам Кратоўскімі, а ў 1567–1572 гг. – з іх старэйшым братам Янам⁶³. Мажардом (ochmistrz) князя Алелькавіча, Ян Дзержак, каралеўскі сакратар, прапанаваў Ласіцкаму ўшанаваць вяльможу, прысвяціўшы яму які-небудзь твор. Гэта быў славуты «De diis Samagitarum caeterorumque sarmatarum et falsorum christianorum... item de religione Armeniorum» – твор упершыню апублікаваны ў Базэле ў 1615 г. разам з «Трактатам аб нормах татараў, маскавітаў і літоўцаў» Міхалона Літвіна. А. Мяжынскі і А. Брукнер лічылі гэты твор Ласіцкага выпадковым, але Г. Барыч бачыў у ім пачатак вялікай працы аб славяншчыне, якую той збіраўся напісаць, пачаўшы з вераванняў славянаў⁶⁴. Бо наступная яго праца пад назвай «De Russorum Moscovitarum et Tartarorum religione, sacrificiis, nuptiarum, funerum ritu» (Spirae, 1582 г.) нібы працягвала тэму. Твор быў прысвечаны менскаму кашталяну кальвіністу Яну Глябовічу, зяцю інаўрацлаўскага ваяводы Яна Кратоўскага. Ласіцкі выходзіў трох сыноў вяльможы – Яна, Мікалая і Юрыя.

У славутым творы Ласіцкага «Аб багах жамойтаў...» застаўся не заўважаным даследчыкамі адзін цікавы факт, які, на нашу думку, мог быць устаўлены на пачатку адмыслова дзеля Алелькавічаў. Гаворка ідзе пра прыбыццё Палямона (Публія Лібона) з Італіі ў Літву і Жамойць з поўдня, праз Чорнае мора. Ласіцкі піша, што «продкі жамойтаў былі італьянцамі (Italos)», якія ў часы імператара Нэрона былі выгнаннікамі, жывучы на пустэльным востраве, і калі ён хацеў заклікаць іх на ваенную службу, яны «з-за страху перад лютасцю імператара» уцяклі на караблях і «прысталі да берагоў Понту Эўксінскага, адкуль па пакрытых лясамі гарах, дзе некалі былі рымскія паляўнічыя ўгоддзі, якія зараз па большай частцы прыйшлі ў заняпад, і маюць назвы Русі, Падолля і Літвы, дайшлі да Балтыйскага мора, якое рускія называюць Варажскім (Varetzgoie)»⁶⁵. Такім чынам, у сярэдзіне XVI ст. існавалі два варыянты прыбыцця рымлян на тэрыторыю Вялікага княства Літоўскага – праз Чорнае альбо праз Балтыйскае мора. Яны адлюстроўвалі падвойны этнічны характар гэтай дзяржавы. Ідэя магла спадабацца Алелькавічам Слуцкім як нашчадкам кіеўскага княскага пасада і вызнаўцам праваслаўя.

Пяру Я. Ласіцкага належыць таксама невялікі палемічны тэкст су-

⁶² Pietrzyk Z. W kręgu Strasburga... S. 135; Barycz H. Jan Łasicki...

⁶³ Ibid. S. 124.

⁶⁴ Ibid. S. 111.

⁶⁵ Lascii Ioannis De diis Samogitarum caeterumque Sarmatarum et falsorum Christianorum. Basilea, 1615. P. 42–43.

праць А. Пассевіна («Johan: Lasicii Poloni, Pro Volano et puriore religione, defensoribusque eius, aduersus Antonium Possevinum socium Jesu, Scriptum Apologeticum»), надрукаваны пасля А. Валяна ў Даніэля з Лэнчыцы. Тут, дарэчы, ён адзначае, што Барбары Радзівіл далі атруту праз камунію, што сведчыць не толькі аб яго кальвінскіх перакананнях, але і аб драматызме рэлігійных спрэчак таго часу. Ад Кратоўскіх з Барціна Ласіцкі пераехаў у Вільню, потым у Заслаўе пад Менск⁶⁶, дзе і памёр пад гасцінным дахам свайго вучня Мікалая Глябовіча на пачатку XVII ст.

Падсумоўваючы, трэба адзначыць, што мецэнацтва на дварах магнатаў насіла рознабаковы характар: сярод кліентаў былі мастакі, музыкі, пісьменнікі, часам трапляліся гісторыкі. Яны ж першымі і адышлі ад мецэнатаў, перайшоўшы пад дахі новаствораных акадэміяў, калегій і т.п. Мы разгледзелі прычыны, якія прыводзілі гісторыка на двор магната. Можна сказаць, што гэта было выклікана акрамя матэрыяльных умоў, адсутнасцю (недахопам пасля заснавання Віленскай езуіцкай акадэміі) вышэйшых школ, альбо інстытуалізаваных асяродкаў гістарычнай памяці.

Тут мы падыходзім да галоўнай прычыны з’яўлення гісторыка на магнацкім двары. Самі магнаты былі зацікаўлены ў фіксацыі культурнай памяці, што было выклікана палітычнымі інтарэсамі дадзенай грамадскай групы, дакладней так званай «memoria». У XVI ст. «memoria» – гэта ўжо не столькі «літургічнае памінавенне» падчас набажэнства, колькі гістарычная ці культурная памяць рода.

Тры чыннікі, звязаныя паміж сабой, дыктавалі з’яўленне гісторыка на двары магната: памяць (г.зн. адносіны да мінуўшчыны), ідэнтычнасць (грамадска-палітычныя ўяўленні пра сябе), а таксама культурная традыцыя⁶⁷. Мацей Стрыйкоўскі ў першых жа словах прысвячэння свайго твора «Аб пачатках ... літоўскага народу» Юрыю Алелькавічу «з ласкі Божай Слуцкаму з вялікіх князёў літоўскіх і кіеўскіх княжаці» спрабуе растлумачыць яму неабходнасць стварэння спецыяльнай гістарычнай працы аб ВКЛ. Спасылаючыся на Цыцэрона, які назваў гісторыю настаўніцай жыцця, Стрыйкоўскі нагадвае магнату, што гісторыя «заключае ў сабе карысці ўсіх цнотаў і ўчынкаў; даючы знаць, што ўсё чалавечае жыццё павінна

⁶⁶ Augustyniak U. Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim. Warszawa, 1992. S. 72. У. Аўгустыняк не змагла ідэнтыфікаваць асобу згаданага ў тэстаменце пана Лазіцкага («przy moich dziatkach sługa dobry i nauczony p. Łazicki»), якім на самой справе быў Ян Ласіцкі.

⁶⁷ Assmann J. Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych. Warszawa, 2008. S. 32.

быць прыведзена да законаў гісторыі»⁶⁸. Гісторык са шкадаваннем адзначае: «Усе народы, пад Сонцам жывучыя, хронікі свае маюць, акрамя Літвы». «Таму я, Міласцівы Князю, – звяртаецца ён да Юрыя Алелькавіча, – з Божлага пабуджэння ... несмяротнай славе гэтай старажытнай дзяржавы задумаў паслужыць», паколькі шмат людзей вучоных, хаця «шчодро літоўскім хлебам ускормленыя, могуць і ўмеючы, гэта занядбалі»⁶⁹. Ён жа, па сваіх уласных словах, «не за плату і не за падарункі якія, але з шчырай любові да гэтай дзяржавы аб пачатках літоўскага і рускага народаў, аб справах і мужнасці рыцараў, старадаўнай і сучаснай дзейнасці князёў, размнажэнні іх нашчадкаў і фамілій альбо старажытных дамоў прыклаў намаганні»⁷⁰. Такім чынам, ён пісаў, па-першае, аб старажытнасці родаў (памяць), па-другое, аб сучаснай дзейнасці (ідэнтычнасць) і, па-трэцяе, аб культурнай традыцыі, якая звязвала старажытнасць з сучаснасцю.

Ян Асман лічыць, што кожная культура стварае нешта, што можна назваць «канэктыўнай структурай, якая аб'ядноўвае грамадства на працягу часу, злучае людзей, ствараючы «сімвалічны свет значэнняў»⁷¹. Дзякуючы яе аб'яднальнай сіле людзі маюць пачуццё бяспекі і арыентацыі ў свеце, а таксама адчуваюць сувязь сучаснасці і мінуўшчыны. Гэта адбываецца шляхам фармавання і захавання важных дасведчанняў і ўспамінаў, уключэння вобразаў і аповесцяў з іншага часу ў гарызонты сучаснасці. Чыннік, які звязвае мінулае і сучаснасць, – гэта міфічныя і гістарычныя нарацыі, а плёнам гэтай сувязі з'яўляюцца надзея і памяць. Так званая культурная памяць, якая прыходзіла на змену камунікатыўнай памяці, патрабавала фіксацыі («тэкстуальнай кагерэнтнасці», якая прыйшла на змену рытуальнай кагерэнтнасці, характэрнай для перыяду вуснай ці камунікатыўнай памяці).

Прадстаўнікі магнацкага саслоўя адчулі неабходнасць фіксацыі гісторыі роду. Арыстакраты Алелькавічы, якія паходзілі ад Альгерда, усведамлялі сваё паходжанне, якое тым не менш павінна было быць зафіксавана ў тэкстах. Аднак іншыя роды таксама хацелі быць Гедымінавічамі, альбо хаця б мець пратапластаў з атачэння Гедыміна. Няблага было мець за продка Данілу Галіцкага, як Астрожскія («Даніла, рускі кароль, продак князёў Астрожскіх»⁷²). Той жа, хто не меў дакументальных сведчанняў свайго паходжання, стваралі легенды і фіксавалі іх у хроніках, як тыя ж Хадкевічы

⁶⁸ Strykowski M. O początkach... narodu litewskiego... S. 33.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibid. S. 34.

⁷¹ Assmann J. Pamięć kulturowa. S. 32.

⁷² Strykowski M. Kronika Polska... T. I. S. 291.

ці Валовічы. Так родавыя легенды ператвараліся ў элемент культурнай памяці. Гісторыкі пры дварах магнатаў павінны былі фіксаваць культурную памяць роду. Найбольшай руплівасцю ў гэтай справе вызначаліся Мацей Стрыйкоўскі, Яўхім Бельскі, Барташ Папроцкі, Альбрэхт Віюк-Каяловіч. Зарадзіўся цэлы накірунак гістарыяграфіі – генеалогія і звязаная з ёй геральдыка.

Два аспекты культуры – нарматыўны (законны парадак) і нарацыйны (сувязь мінулага з сучаснасцю) – вядуць да пачуцця прыналежнасці і культурнай ідэнтычнасці, якая дазваляе адзінкам гаварыць «мы» аб сабе і іншых членах дадзенай супольнасці. У зборнае «мы» адзінак аб'ядноўваюць веды канэктыўнага характару, а таксама канэктыўны вобраз самых сябе, які абапіраецца, па-першае, на адзінстве правіл і каштоўнасцяў, па-другое, на адзінстве памяці аб мінулым. Асноўны прынцып канэктыўнасці, адзначаў Ян Асман, – паўтаральнасць. Таму мы бачым паўтарэнне тых самых сюжэтаў у шматлікіх аўтараў, якія такім чынам замацоўвалі культурную памяць.

Такім чынам, дзейнасць гісторыка на двары магната была магчымай дзякуючы мецэнацкай дабрачыннасці апошняга. Мецэнацтва як з'ява рэнесансавай культуры прыйшло на змену сярэднявечнаму літургічнаму памінавенню, але сутнасць іх адна – фіксацыя культурнай памяці, «тэмогія». Пры гэтым дзейнасць гісторыка пры дварах яснавяльможных паноў спрыяла пранікненню ў ВКЛ гуманістычных ідэй, перайманню еўрапейскіх культурных узораў і нормаў.

Гісторык пры двары магната не толькі фіксаваў рэальную мемарыяльную традыцыю, але часта ствараў адмысловыя нарацыі на падставе сямейных паданняў, легітымізаваў паходжанне ад легендарных продкаў, у рэшце рэшт ствараў новыя гатункі гістарычных навук – генеалогію і геральдыку.

Знаходжанне гістарыёграфа пры магнацкім ці каралеўскім двары было прадыхтавана адсутнасцю навукова-адукацыйных інстытуцый у ВКЛ. У той жа час у Еўропе ўніверсітэты як спараджэнне эпохі сярэднявечча спачатку не дапускалі ў свае сцены ідэі гуманізму і Рэфармацыі, таму і там новыя навуковыя трэнды развіваліся пры дварах князёў, магнатаў і нават біскупаў. Асабліва яскрава гэта праявілася ў ВКЛ, дзе да 1579 г. не было вышэйшых навучальных устаноў. Як толькі з'явілася Віленская акадэмія, паступова пад яе дах перайшла ўся навука, у тым ліку гістарыяграфія. Да гэта ж моманту гісторыкі былі на службе караля альбо магната, г.зн. фактычна былі іх кліентамі з усімі выцякаючымі адсюль наступствамі.

Тым не менш, для нас найбольш важна, што «пісьменнікі з-пад знаку

Кліа», незалежна ад іх рэлігійнай прыналежнасці, актыўна садзейнічалі пранікненню на тэрыторыю ВКЛ новых ідэй. Часта іх сервільнасць праяўлялася толькі ў прысвячэннях твораў прадстаўнікам розных знакамітых родаў. З цягам часу адданасць асобных твораў розным магнатам расла, таксама ўзмацнялася і панегірычная танальнасць твораў, зразумела, не на карысць гістарычнай праўдзе.

Кідаецца ў вочы той факт, што гісторыкамі пры дварах магнатаў у ВКЛ у XVI ст. былі пераважна палякі, за рэдкім выключэннем – прадстаўнікі іншых еўрапейскіх краін альбо мясцовыя жыхары. Многія з іх былі каралеўскімі сакратарамі. Напрошваецца аналогія з больш раннім часам, калі асноўным гатункам гістарычнага пісьменства былі хронікі ці летапісы. Верагодна, аўтараў гэтых ананімных сярэднявечных твораў таксама варта шукаць сярод пісараў (ці як называў іх М. Стрыйкоўскі – дзякоў) вялікага князя. Відавочна, што іншаземцы, як бы добра яны не ставіліся да новай радзімы – ВКЛ – найбольш спрычыніліся да інтэграцыі гэтых земляў з Польшчай і Еўропай у цэлым. Прысутнасць на двары магната гістарыёграфа-паляка непазбежна вяла да паступовага ўключэння «методзіі» гэтага роду ў шчыльную саслоўную схему ўніфікаванай дзяржавы Рэчы Паспалітай.